

Kárpáti Tünde

Vörösmarty német anyanyelvűeknek írt nyelvtana (*Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche*)*

Mielőtt Vörösmarty idegen ajkúaknak írt nyelvtanáról részletesebben szólnék, vázolni szeretném azt a nyelvészeti munkásságot, ami elvezetett a *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche* megírásához.

Vörösmarty elsősorban irodalmi munkássága alapján vált híressé; a nyelvújítási harcon túlmenő nyelvészeti tevékenysége kevésbé ismert, pedig a Széchenyi gróf által vezetett – 1843-tól magát egyértelműen Magyar Tudományos Akadémiának nevező – Magyar Tudós Társaság létrejöttének első pillanatától kezdve tevékeny tagja. 1830. november 17-én, az első igazgatósági ülésen a nyelvtudományi osztály második tagjának nevezik ki, majd Kisfaludy Károly négy nappal későbbi halála után, a következő igazgatói ülésen (december 12.) első taggá. Vörösmarty az Akadémiában Schedel Ferencsel és Bajzával együtt a demokratikus törekvések, a reformálók fő képviselője. Mind Teleki József (elnök), mind pedig Széchenyi István (al-elnök) bizalmát élvezi. Noha az alapítás első pillanatától tag, az Akadémiát megszervező munkálatokban nem vesz tevékenyen részt; a kiépült szervezet, szakmai munkájában azonban annál inkább, így az irodalmi munkákban, népdalgyűjtésben – leginkább azonban mégiscsak a nyelvészet területén munkálkodik.

Első munkája a későbbi (1835. szeptember 17-től Döbrentei Gábort követő) akadémiai titoknokkal, Toldy Ferencsel együtt készített *A helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* (1932); a továbbiakban: *HSz*.

Már az első nagygyűlésen megfogalmazódik egy szótár és ezzel szoros összefüggésben egy grammatika elkészítésének igénye. Vörösmarty 1831. február 23-án be is terjeszti véleményét e tárgyban:

„A Grammaticában határozottassék meg az Orthographia és a’ nyelvnek úgy nevezett paradigmái, vagy is a név- és különösen az igeragasztás a’ lehető pontossággal jeleltessenek ki. Ezek, mint a’ nyelvnek örökös és változhatatlan törvényei Révai tanításai szerint többnyire minden gondosabb magyar írótól el lévén fogadva hirtelenkedés kára nélkül már most annyival is inkább megállapíthatók, mert a’ Társaságnak a’ maga nevében kiadandó folyóiratában az írásbeli tétovázás ’s botrán-

* A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Szeged, 2002. március 27–29.) *Magyar mint idegen nyelv* szekciójában tartott előadás írott szövegváltozata

koztató tarkaság csak ez által háritathatik el. E végre jónak ítélné a' választottság,... hogy a Grammaticának fön említett részeit minél előbb kidolgozza 's a' jövő nagy gyűlésig okvetlen elkészítse. ...
A nyelvnek legelső és legsürgetőbb szüksége illy módon megszüntetvén, hátra volna még a' Szökötés (Syntaxis)...” (Viszota 1909: 2).

Vörösmarty költői munkáiban, illetve elviekben a Tudományos Gyűjteményben már Révai mellett tesz hitet, de nyilvánosan és egyértelműen most először e fenti kijelentésével áll ki Révai mellett a Verseghyvel szemben folytatott ortográfiai vitában. 1832. március 6-án már be is terjesztik bírálatra a kész munkát, s még ebben az évben megjelenik az első magyar helyesírási szabályzatunk – egyelőre az Akadémia házi használatára.

A helyesírási szabályzat munkálataival párhuzamosan már előkészületben van a nagyszótár. Vörösmarty erről szóló véleményét szintén az 1831. február 23-i ülésen terjeszti be:

„A küldöttség azt ajánlja, hogy Kresznerics Ferenc nagy és igen helyes szótára, mihelyt elhagyja a sajtót, vizsgáltsék meg a társaság által s ha javallást nyerne, vétessék fel útmutatóul, mellyel minden egyéb szótáraink és ide tartozó gyűjteményeink a szükséges pótolgatás végett összehasonlíttassanak.” (Brisits 1936: 158)

Az 1831. április 25-i heti ülésen Vörösmarty megkapja tanulmányozásra Adelung szótárát, május végére kész is a vélemény: Teleki József *Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítési módja* (1817) című munkáját javasolja – Toldyval együtt – a nagyszótár elkészítési alapjának.

E munkálatok idején pedig már készíti német nyelvűeknek írt grammatikáját az *Ungarische Sprachleret*; teljes címe *Kurzgefasste ungarische Sprachlere für Deutsche. Nebst eine Auswahl deutsch-ungrischer Uebungstücke*. A szerkezete és tartalma után ítélve nem iskolai, hanem felnőttek magánoktatására szánt munkája két részből áll: egy ötven oldalnyi grammatikából (*Sprachlehre*) és egy száz-húsz oldalnyi, általa *Übungstückének* nevezett, valójában azonban szöveggyűjteményes részből.

A *Sprachlehre* (grammatika) – rövid, általános előszó után, amelyben kijelenti, hogy nagyon elszántnak kell lennie annak, aki magyarul akar megtanulni, mert ez a nyelv kevésbé hasonlít az európai nyelvekre – három részre tagolódik katekistá nyelvtanával.

Az első rész a *Hangok, betűk és kiejtés* című, melyben 38 hangot különböztet meg. Megemlíti például, hogy a magyar nyelvben létezik egy zárt *ë* hang, amely az *e* és *é* között van, de amelyet írásban külön nem jelölünk. Megjegyzi, hogy a *c*, *ch*, *q*, *x*, *y*, *w* betűk többnyire idegen szavakban fordulnak elő. A kiejtést illetően fel-

hívja a figyelmet a magyar magánhangzók rövid–hosszú oppozíciójára. A betűk ejtését német – olykor francia – szavakon keresztül mutatja be, sokat segítve ezzel a nyelvtanulónak. A magánhangzókat magas és mély hangzókra osztja. Ezt az elkülönítést megtartja a későbbi névszó-, illetve igeragozási paradigmákban is. Magasnak tartja az *e, ö, ő, ü, ű*, mélynek az *a, á, o, ó, u, ú* hangokat. Három magánhangzót átmenetinek mond: *é, í, í*. (Érdekes volna továbbgondolni, hogy az *é* hangot miért sorolja már *ő* is az átmeneti hangok közé.) További csoportosításra azonban nem vállalkozik még olyan esetekben sem, ahol a hangok tulajdonságaival bizonyos jelenségek – például a teljes hasonulás – megmagyarázhatók lennének.

A következő rész a *Beszédrészekről*, mai szakkifejezéssel a szófajokról szól. Itt teszi a két nyelv összehasonlító megközelítéséből eredő első lényeges kijelentését, amelyben azt hangsúlyozza, hogy a magyar nyelv a némettől eltérően agglutináló jellegű, vagyis amit a német nyelvben a végződéses, előljárósók és birtokos névmások fejeznek ki, azt a magyar nyelvben általában a szuffixumok. Először a főnevet, majd a melléknevet, számnevet, névmást, ezt követően az igét veszi sorra, majd – mai szakkifejezéssel élve – a hely- és időhatározószókról, végül a kötőszavakról és – Vörösmarty kifejezésével – az indulatjelekről ejt szót. A legtöbb táblázatot (köztük paradigma-táblázatokat) e rész foglalja magába, s együttvéve ez a legterjedelmesebb része a grammatikának.

Vörösmarty – ma így mondanánk – a birtokos személyjeleket sorolja fel az első táblázatban. A toldalékok előhangzós alakjait veszi fel a paradigmába, kimaradnak azonban bizonyos alakok: *-m, -ja/-je, -nk, -juk/-jük*. (Ezek hiánya feltűnő, hiszen benne vannak a *HSz.*-ben.) A birtokos személyjelek felsorolása után a főnévragozásban a ragok két csoportját különbözteti meg. Az elsőben – a német nyelv rendszeréhez igazodva – azokat a szuffixumokat adja meg, amelyeket a német nyelv is végződéssel ad vissza (*Besitzendung –é, Gebendung –nak, –nek, Leidensendung –t, –at, –ot, –et, –öt*), a második táblázatba pedig azok a ragok kerülnek, amelyet a német prepozícióval fejez ki. A rendszerezés gyakorlatilag Verseghy sokesetű koncepcióját követi. Noha az *-é* toldalékot birtokosnak mondja, Verseghy tételét – miszerint az *-é* a genitívusz ragja nem lehet – erősíti az a megjegyzése, hogy az *-é* birtokjellel ellátott főnévi alak további ragokat vehet fel. Vörösmarty tovább növeli az esetek számát azzal, hogy rendszerébe beemeli a Deáky Zsigmond *Grammatica ungherese ad uso degl'italiani* című Rómában, 1827-ben kiadott munkájában már jegyzett *–ként, –kép, –kor, –ul/ül* ragozat. (Ezek közül pl. a *HSz.* csak az *–ul/ül*-t veszi fel.) A *Beispiele der Abänderung* című példatárában a harmadik csoportot kiegészíti még a *–vá/–vé* raggal is. Ezzel grammatikájában a főnévragozás eseteinek száma 20-ra növekszik.

A következő figyelemre méltó táblázata a névutókat gyűjti egy csokorba. A *Hsz.* ezen részétől némileg eltér, amennyiben kihagyja az *iránt* és *kívül* névutókat, viszont felveszi a *közepett* és *nélkül* szavakat.

A grammatika előnye, hogy bemutatja a névutók ragozási lehetőségeit is (*alám, alád, alólam, alólad* stb. példákkal). A mellékneveknél megtanítja a fokozást: a középfok és a felsőfok jelét. A számnevek alfejezetében végigveszi a tő-, sor- és törtszámneveket, s gondosan felhívja a figyelmet a sorszámnevek első két tagjának rendhagyó alakjára. A névmások közül felveszi a személyes, a birtokos, a visszaható, a mutató, a kérdő és a vonatkozó névmást. Nem beszél viszont a *HSz.*-ban megjelenő határozatlan névmásról, de szerepelteti az onnan hiányzó birtokos névmást.

Az igékről szólva a következő csoportosítást teszi: beszél cselekvő igékről, infinitivusról, „középigékről” (a fogalmat sajnos nem értelmezi, valószínűleg a *Hsz.* idevonatkozó részeit emeli át), határozói igenevekről és szenvedő igékről. Gyakorlatilag ez utóbbi kategóriába emeli be a Révai által oly nagyon védelmesített ikes igék ragozását. A ragozási táblázatokban megadja a határozatlan és határozott ragok paradigmasorát, s átveszi a *HSz.* időmeghatározásait, amennyiben beszél jelen, jövő, félmúlt és múlt időről.

A grammatika harmadik része a *Szófűzés* című fejezet. Ezen belül beszél a névelő, a főnév, a melléknév, annak fokozása, a tő- és a sorszámnév, a névmások közül a személyes, a vonatkozó és a birtokos névmás mondatba illeszkedéséről. Megjegyzi, hogy a magyarban a némettel ellentétben rendszerint elmarad a határozatlan névelő; kiemeli, hogy a jelző a többes számú főnév előtt is egyes számban marad; felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarban a jövő időt a jelennel is ki lehet fejezni; behatóan tárgyalja a magyar szórend szabad voltát és az értelmi hangsúllyal kapcsolatos változatos lehetőségeit. Ebben a fejezetben ejt szót a szórendről és a szófajok disztribúciós tulajdonságairól is. Innen csak egy gondolatot emelek ki. Vörösmarty a következő megállapítást teszi: A tőszámok melléknévnek tekintendők. (Ez azért figyelemre méltó, mert a külföldi és a magyar szakirodalomban csupán a hatvanas évektől jelennek meg hasonló nézetek. Vörösmarty e kijelentésével tehát előrevetítette napjaink egyik ma is élő szófajtani kérdését.)

A *Kurzgefasste* terjedelmileg nagyobb egysége az *Übungen* – szó szerint ’gyakorlatok’ – című fejezet, amely öt részre tagolódik:

- A, Kisfaludy 35. dalának magyarázata
- B, Beszélgetések
- C, Fáy (többnyire) állatmeséi (Petz fordításában)
- D, Egy elbeszélés az Ezeregyéjszaka meséiből (Vörösmarty fordításában)
- E, Egy jelenet Vörösmarty Salamon király című szomorújátékának első felvonásából (Paziasi fordításában).

Ezek közül a „gyakorlatok” közül – de inkább mondanám e részt szöveggyűjteménynek – az első rész, illetve a Beszélgetések című alfejezet érdemel külön megjegyzést.

Kisfaludy teljes dalának szövegét a dal szavainak magyarázatokkal ellátott egymás utáni felsorolása követi. Megadja a szó eredetét, jelentését és szófaját, elemzi a szó morfológiai felépítését – kitűnő példáját nyújtva a grammatizáló nyelvitanítási módszernek.

A Beszélgetések témái a mai olvasó számára némi derültséget okoznak. Harminc téma köré szervezi az amúgy igen köznyelvi és a mindennapokban feltehetően jól hasznosítható dialógusokat. Az egészség, időjárás, udvariassági szokások, női divat, öltözködés, levélírás hétköznapi témák mellett találkozunk a pletyka, a lot-tózás, a várostrom, a tűzvész, a kísértetjárás, sőt a tyúkszemvágás témájával is. Kéthasábos felosztásban, párbeszédes formában taglalja a témákat – balra a magyar, jobbra a német szöveg szó szerinti fordításban. A gyakorlatok műfaji változatossága figyelemre méltó: mindhárom műnemből (líra, epika, dráma) idéz példákat. Külön erénye a – maga korában feltűnő gyakorlatiassággal megírt – Beszélgetések című rész, amely a beszélt nyelv elsajátításához nyújt hathatós segítséget.

Végül fel kell tenni azt a kérdést, amely végig ott bujkált a dolgozatban, azaz hogy milyen mértékben hatott németül és németeknek írt grammatikájára *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* című akadémiai munka? Nézetem szerint a grammatika nyomokban követi az első magyar szabályzat alapelveit. A *HSz.*-nak egyik fő kitétele a névszó- és ige-paradigmák felállítása volt. Ezek a táblázatok javarészt, kisebb módosításokkal átkerülnek Vörösmarty grammatikájába, de jóval több magyarázó, elemző szöveggel. A szerkezeti felépítés néhány kisebb eltéréstől eltekintve szinte azonosnak mondható. Összességében azonban a *Kurzgefasste* részletesebb, elemzőbb munka, mint a *Hsz.* A magyar és a német nyelv különbségeinek kiemelésére nagy gondot fordító nyelvten éppen az összehasonlító törekvésekből következően vált szabályközpontúvá és az áttekinthetőség kedvéért táblázatszerűvé. Értéke azonban éppen ebben a gyakorlati megközelítésben rejlik.

Vörösmarty nyelvészeti munkássága igazából e két munkával épphogy csak kezdetét vette. Ezután alkotja meg a szókötésről, a szintaxisról írt dolgozatát Czuczorral és Nagy Jánossal együtt, amely egyébként a *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályainak* hetedik kiadásával együtt 1843-ban meg is jelent. 1846-ban *A magyar nyelv rendszere* címen napvilágot látott az Akadémia nagyobb nyelvtana; ennek a névelőről és a szórendről szóló részét Vörösmarty jegyezte. Az ő nevéhez fűződik a magyar–német, német–magyar zsebszótár elkészítése. Végül pedig a magyar tannyelv bevezetésekor megfelelő magyar tankönyv híján lévő iskolák számára Czuczorral együtt 1847 nyarára elkészíti az első hivatalos magyar nyelvten tankönyvet, három kötetben.

IRODALOM

- BÓKA László (1951): Vörösmarty és a magyar nyelv. *Nyr* 75: 4, 241-244.
BRISITS Frigyes (1936): Vörösmarty és az Akadémia. *ItK* 1-28., 151-170., 261-275., 389-402.

- ÉDER Zoltán (1998): Versegly nyelvi rendszere és a kortársi grammatikák. *MNy* 94:3. 292-301.
- DR. ILLÉSSY János (1893): Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai. *ItK* 368-378.
- KEMÉNY Ferenc (1932): Vörösmarty Mihály százéves német–magyar nyelvtana. *Magyar Pedagógia* 29-32.
- KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*. I. Bp. Egyetemi Nyomda, é.n. 484-486.
- MIKESY Sándor (1950): A nyelvész Vörösmarty. *MNy* 46:4. 289-296.
- SZABÓ G. Zoltán (1988): Elméleti viták – gyakorlati nyelvtanok. In: *In memoriam Versegly Ferenc* 3. (Szerk.: Szurmay Ernő) Szolnok. 60-67.
- IFEJ. SZINNYEI József (1978): Vörösmarty mint nyelvész. *Figyelő* IV. 280-285.
- VISZOTA Gyula (1903): Czuczor és Vörösmarty hivatalos magyar nyelvtanai. *Egyetemi Philologiai Közöny* 827-839.
- VISZOTA Gyula (1909): A M. Tud. Társaság nagyszótárának története. *MNy* 5: 1-63.
- VISZOTA Gyula(1908): A M. Tud. Társaság Zsebszótára történetéhez. *MNy* 4: 63-71.
- VISZOTA Gyula (1911): Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága. *MNy* 7: 433-441.
- VISZOTA Gyula (1912): Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. *MNy* 8: 214-356.